

MOĞOLLAR ZAMANINDA İRAN İLE ÇİN ARASINDAKİ İLMİ MÜNASEBETLER*

Karl JAHN

Moğollar döneminde İran'ın maruz kaldığı çeşitli kültürel etkiler arasında, özellikle Uzakdoğu'dan olanı ağır basmaktadır. Bu etki nisbeten kısa süreli olmasına rağmen, ilmi sahada geçici olarak ağır basarken, sanat sahasında, özellikle minyatürde, İran sanat eserlerinde silinmez izler bırakmıştır.

Bu dönemin hem İran, hem de diğer kaynakları konumuz hakkında oldukça zengin bilgi içermektedir. Bu kaynaklar bize Uzakdoğu'nun örf ve adetleri, merasimleri ve ünvanlarının nasıl nüfuz ettiği hususunda bilgi vermektedirler. Bu kaynaklarda, çeşitli idarî ve meselâ Çin'in kağıt parası gibi iktisâdî kurumların alınmasından, Uzakdoğu'da ziraf ve teknik alanlardaki uzmanların çalışmalarından bahsediliyor. Nihayet bu kaynaklar, İran'da çok sayıda, Doğu Asyalı tabib, âlim ve sanatkârın mevcudiyetine ve faaliyetine şahitlik ediyorlar.

Bu gerçekten hareket edildiğinde, İlhanlılar'ın yönetici tabakasının, özellikle de tabiblerin ve fen bilimcilerin, Uzakdoğu'ya karşı ilgi duyması bizi şaşırtmamalıdır.

İlk ilmî temalar, İlhanlılar'ın kurucusu Hülagu (1256-1265) zamanına rastlar. Büyük âlim Nasireddin Tusî (1201-1274), meşhur astronomi cedvellerini¹ hazırlarken, ilk defa, Hülagu ile İran'a gelmiş olan Moğolistanlı bir Çinli âlimden yararlanmıştı. Büyük tarihçi ve âlim Reşidüddin'in aşağıda zikredilen eserinde bize bildirdiği gibi, Fu Meng-chi² adlı bu Çinli Moğollar tarafından kullanılan hesapları, yalnızca yeni öğrenmeye başlayanlar için yazılmış ders kitapları seviyesinde bize aktarıyor. Reşidüddin, bundan dolayı, bütün Çin ilminin İran'da saygınlığını yitirdiğini tafsilatıyla anlatmaktadır. Khitay, Çin, Maçin³, Solanga⁴, Cürca⁵, Karahitay⁶, ve Türkistan ve

* Bu çeviri, Der Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 106. Jahrgang 1969, So. 10, s.199-211'de yayınlanan ve Karl Jahn tarafından kaleme alınan "Wissenschaftliche Kontakte zwischen Iran und China in der Mongolenzeit" başlıklı makaleden yapılmıştır.

¹ Krş. F. Tauer, "Persian learned Literature...", Jan Rypka, History of Iranian Literature, Dordrecht 1968, 471.

² Reşidüddin'in "Çin Tarihi" 'nin Mukaddimesinde (Yazma, Topkapı Sarayı, Hazine, 1654), bu alim Fum. ngi (= Fu Mong-chi veya Fu Mu-chai) olarak adlandırılır, umumiyetle Sinksink (= Hsiensheng, yani üstad, beyefendi, doktor) olarak bilinir. Krş. J.A. Boyle, "The longer Introduction to the Zij-i Ilkhani of Nasir ad-Din Tusi", Journal of Semitic Studies, III, Manchester 1963, 253.

³ Çin Tarihi'nin Mukaddimesinde Reşidüddin, Çin ve Khitay kelimelerinin aynı ülkeyi kastettiğini kesinlikle açıklıyor. Krş. P. Kahle, "China as described by Turkish geographers from Iranian sources, Proceedings of the Iran Society, II, 4, London 1940, bilhassa s. 50-51, 58. Güney Çin (Reşidüddin'e göre Kuzey Çinlilerce Manzi, Moğollarca

Hindistan sınırlarına kadar olan Uygur milletleri, astronomi bilgilerini bu kitaba borçludurlar.

Bu çok az etkili başlangıca rağmen, Çin'e karşı duyulan ilgi gittikçe arttı, bu durum İlhan Gazan (1295-1304) ve Olcaytu (1305-1316) zamanında doruk noktaya ulaştı ve çok önemli tercümelere yapıldı. Tercümelelerin özellikle tıbbî ve tarihî sahada yapılmasına önem verilmesi, vezir Reşidüddin'in ve saray âlimlerinin ve hâmlerinin şahsî gayretlerine atfedilir. Vezirlik vazifesini kabulünden sonra da saray hekimi olarak görevini sürdüren Reşidüddin⁷, çoktandır tasarladığı planlarını artık daha geniş ölçüde gerçekleştirmeye başladı. Onun amacı, çince tıp ve eczacılıkla ilgili temel eserlerin tercümelerinden birkaçının yardımı ile, İranlı tabiblerin de Uzakdoğu'nun çok eski tıbbini kolayca anlamasını sağlamaktı.

Her ne kadar Reşidüddin'in himayesi altında tercüme edilen tıp ve eczacılık ile ilgili eserlerden sadece bir nüsha (713 H./1313) Ayasofya Kütüphanesi'nde muhafaza edilmişse de⁸, bu içerik açısından öyle faydalıdır ki, kayıp olanların yokluğunu unutturamasa da, en azından teselli edicidir. Bizzat Reşidüddin'e dayanan Tanksuknâme-i İlhan der funûn-i ulum-i chita'i (yani, çin ilminin çeşitli dalları arasında İlhan'ın kıymetli eseri)nin, adı geçen esere teşekkür için yazılan geniş kapsamlı mukaddimesi⁹, yalnızca kaybolan kitapları tanıtmakla kalmıyor, aynı zamanda büyük Vezir'in bilgisi ve geniş ufkunun fevkalâde ilgi çekici bir portresini de ortaya çıkarıyor.

Mukaddime'de yapılan genel değerlendirmeden, Tanksuknâme'nin tıp ve eczacılıkla ilgili dört önemli eseri içerdiği, kısmen kafiyeli bir anatomi eserinin farsça tercümesi olduğu ve bu kitaba doğruluğundan pek emin olunamayan "Wang sho-hu" adı verildiği anlaşılıyor. Elimizdeki eserin, meşhur hekim Wans sho-hu (M.S. 265-317)'nin klasik Mo- ching 'i değil, aksine Kin- hanedanı zamanında (1122-1234) Kuzey

Nangas ve Hintlilerce Maçın olarak adlandırılıyor. Son isim, Mahacın'den yani Büyük Çin'den türetilir. "Maha,bunun anlamını bilmeyen diğer halklar tarafından da kullanılır.

4 Moğollar, Kuzey Kore ve oranın halkını Solanga olarak adlandırır. Krş. "Ata-Malik Juvaini", The History of the World Conqueror, ter. J.A. Boyle, I, Mancester 1959, 190, A.34; Rasid-ad-Din, Sbornik letopisej, II tercüme ve açıklama Ju. P.Werchowskij ve B.I. Pankratov, Moskau 1960, 183, A.12.

5 Çin Tarihi'nin Mukaddimesine göre, "Karahıtay'ın sınır bölgelerinde yaşayan ve Çinlilerin Jugi, Moğolların ve diğer milletlerin Cürcah olarak adlandırdıkları bozkır halkı".

6 Çin Tarihi'nin Mukaddimesi'nde, "Khitay'ın Kuzeyinde Türkmenlere benzeyen bir bozkır halkı yaşıyor. Moğollar onları Karahıtay olarak adlandırırken, bu ülkede ve Khıtay'da onlara G.d.n (= K'i-tan?) denilmektedir" ifadesi yer alıyor. Moğollar, XII.yüzyılda batıya doğru göç eden ve güçlü Karahıtay İmparatorluğunu kuranlardan asif yurtlarında kalanlara Karahıtay yada Khıtay (= K'i-tan) demekle tutarlılık gösteriyor.

7 Reşidüddin'in hekimliği bir hekimliğin hamiliğini yapması hakkında bkz. E.G.Browne, Arabian Medicine, Cambiridge 1921, 120 vd.; C.Elgood, A medical history of Persia and Eastern Caliphate from the earliest times until the year A.D. 1932, Cambiridge 1951, 311 vd.

8 Ayasofya'nın kataloğunda, "Farsça Anatomi Eseri" adı altında gösteriliyor. Eserin tam adı, varak 40a'da bulunuyor.

9 Krş. Bakı Gölpinarlı, " Tanksukname-i İlhan der Fünunu Ulûmu Hitai Mukaddimesi" , İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 14 (1939) 8-9; Tercümenin önsözünü, Prof. A. Süheyl Ünver'in umumi bir değerlendirmesi takip ediyor (10-18); Muctaba Munovî, "Tarjuma-i 'ulûm-i chin-i befarsi dar qarn-i hasthum-i hijri, Macalla-i Danişkede-i Adabiyat, III, Teheran 1955 1, 1-25 (farsça), özellikle s.10'dan itibaren; Jahn, a.g.e. 121; J. Needham, Science and Civilisation in China, I, Cambridge 1965, 218-219, 294. Tanksuq için bkz. G. Doerfer, Türkische und Mongolische Elemente im neupersischen, II, Wiesbaden 1965, 570-573.

Çin'de ortaya çıkan, ¹⁰ insanın önemli organlarının anatomisi ve nabız ölçme ile meşgul olan Mo-chüeh 'in olması gerekir. Şüphesiz Çince aslına dayanan çok sayıda resimleri ile , bu yanlış zannedilen "Wang Shu-ho" Yakınoğ'u'da, hatta genel olarak Batı dünyasında kolay anlaşılır Çince anatomi biliminin çok eski bir örneğini gösteriyor. Malesef günümüze ulaşmayan ikinci eser, oniki atardamar, kandolaşımı, akupunktur ve ıgnipunkturdan bahsediyordu. Onun başlığı " Nunk win" in arkasında, gerçeğe çok yakın olan "Nang-ching" , yani "güçlüklerin klasik dönem temsilcisi", atardamarlar ve kandolaşımı teorileri ile başlayan Çin tıbbının bir temel eseri gizleniyor. ¹¹ Üçüncü eser, kısmen eski Çin ilaçlarından, ¹² kısmen de madenlerden, bitkilerden , hatta insan ve hayvan özlerinden üretilen diğer ilaçlardan söz ediyor. İlaç için kullanılan bitkisel veya hayvansal ürün biliminin bir eserini ifade etmekle, son bölümün başlığı "Pen-Ts' ao" , Ortaçağ çin'inde parlak bir dönem yaşayan bir bilimin varlığını ortaya koyuyor. Burada Reşidüddin ek bölüm olarak, Greklerin bilmediği Çin ilaçlarının listesini de, ilaçların tam tarifi, kullanışları ve etkileri ile kitap şeklinde bir araya toplamıştır. Nihayet dördüncü eser de, kısmen tıbbî doğa idi. Hastalıkların tasniflenmesinin dışında özellikle Kıtay'ın yani Kuzey Çin'in kanun ve hükümlerini de ihtiva etmektedir. Ana konunun başlığı "Tai-khu lu- lin (= Tai-ho lü-ling)'den anlaşıldığı gibi, Kin imparatorluğundan bize gelmiş, ¹³ sonraları Moğolların yasa yapmasını önemli ölçüde etkilemiş olan kanun kitabının bir tercümesinden başka birşey olması söz konusu değildir. Görüldüğü gibi birer zikredilen bu dört eser sadece karışık değil aynı zamanda en son zikredilen de olduğu gibi, ayrı cinsten bir karaktere sahiptir.

Reşidüddin'in Çin Tarihi ¹⁴ ile birlikte yukarıda sözü edilen dört eser , Uzakdoğu ile İran'ın bu olağanüstü yoğun ilişkilerinin neticesini bildirmekle beraber , bu, Tanksukname'nin mukaddimesindeki daha canlı ve etkili olarak hiçbir yerde aksetmiyor. Bu aynı zamanda büyük Vezir'in otobiyografisinin bir parçasıdır ve bundan dolayı özel bir dikkati hak etmektedir.

Kanaatimce, konu bakımından "Mukaddime", Çin kültürünün hususiyetinin bir savunması ve onun bazı şaheserlerinden bir övgü kasidesi olarak zikredilebilir. Bu, Çin tıbbi ve kültürünün tahsili ile meşgul olmak için, onların anlayışını geliştirmek ve ilgisini arttırmak üzere öncelikle İranlı tabiplere ve ülkenin seçkin dinî sınıfına yöneliktir. Mevcut bilgileri tamamlamak için " Kıtay, Çin, Maçin ve komşu ülkelerin

¹⁰ Bu husutaki bilgiyi sayın Prof. P. Ratchneusky (Berlin) ve sayın Prof. E. Zürcher (Leiden)'e borçluyum; Krş. ayrıca P. Ratchneusky, Histoisch- terminologisches Wörterbuch der Yüan-Zeit. Medizinwesen, Berlin 1967, 50, "Mojue" ile öğrendiğime göre, bayan Dr. J. Rall (Hamburg) daha 1960 yılında bu sonuca varmıştır; Krş. J. Rall, "Zur persischen Übersetzung eines Mo- chüeh, eines chienesischen medizinischen Textes," Oriens Extremus 7 (1960) 152-157. Eserin tıb ile ilgili içeriği ve Farsça tercümesinin orijinali ile karşılaştırılması için bkz. a.g.e.; 154 vd.

¹¹ Burada, Nan-Ching hakkındaki ilk bilgiyi sayın Prof. Ratchneusky'e borçluyum. Daha sonra bunu sayın Prof. H.Franke (München) doğruladı. Onun düşüncesine göre hatasız okuma şekli "Nankin" -klasik Çince "Nunk win" 'in yerine Nan-king'dir.

¹² Prof. H. Franke'a göre karışık yazılmış olan başlık şöyle okunuyor: Yu Yo Yun Fang Shu, Çince Yü-yao-yüan fang-shu'ya uyuyor. Yani "İmparatorun İlaç Hizmetinin Reçete Kitabı" eser 24 bölümden oluşan ve ilk defa 1267'de kaleme alınan Hsin-k'an Hui-min Yü-yao-yüan Fang (yani, halkın refahı için imparatorun ilaç hizmeti reçetesinin yeni baskısı)'nın biraz farklı bir şeklidir.

¹³ 'Tai-ho lü-ling, yani "Tai-ho" Yönetiminin Kanun ve Emirnameleri" , sayın Prof. H. Frankes'in bir tebliğine göre 20 bölümü içermekte ve XIII. yüzyılın başlarında görülen Kin İmparatorluğu'nun bir kanun koleksiyonudur.

¹⁴ Bkz. Varak 6a.

günümüze ulaşmayan kitapları eklenirse, şimdiye kadar İran tıbbının temelini, Magrib ve Hindistan'dan çıkanlardan birkaçı hariç, Frankların ve Romalıların eserlerinden çevrilenler ile Harun Reşid adına yapılan, Yunanlı tabiblerin tercüme edilen eserleri" oluşturuyordu.¹⁵

"Bildiğimiz tasavvurlara göre (Reşidüddin'e göre) ülkelerin coğrafi konumunun ve tabiatının, görünüm- giyim- kuşam ve eşyalar açısından küçük- büyük farklarla milletleri birbirinden ayırması sözkonusudur. Fakat yazı, dil, sanat ve bilimdeki farklılıklar da, bu iki faktöre az-çok bağımlıdır. Çin, Maçin, Khitay ve komşu bölgelerin halkları, birinci ve ikinci iklimin sınırında oturuyorlar ve bunlar soğukkanlı mizaçlılardır. Ayrıca bu bölgenin insanları güzel, nüfusu yoğun ve kültür hayatı zengindir. Bu iklimin uzun ömür ve üreme konusunda belirleyici bir özelliği var mıdır? Sözü edilen ülkelerde ve hemen yanında bulunan Hindistan'da muhakeme gücü ve kabiliyeti diğer bölgelerdeki gibi olan birçok insan vardır. Fakat bizden uzak yaşadıkları, dil ve terminolojileri bilinmediği için, Çinlilerin çeşitli ilimlerinin varlığından burada kuşku duyuluyor. Daha önce zikrettiğim gibi, ben bu düşünceye mantıklı mülahazalardan dolayı hiçbir zaman katılmadım. Mantığın yardımı ile de onlardaki bazı inceliklerin, sırların ve olgunluğun farkına vardım. Bu suretle ve tecrübenin yardımı ile, onların bütün ilimlerde ilerlemiş olduğunu müşahede ettim. Ben, şimdi hükümdarın emri ile onların kitapları ve tarihlerinin bazılarını tercüme etmeğe başladım. Daha önce söylediğim gibi, Çinlilerin kitaplarını ve dilini anlayan veya az-çok tanıyan insanlar buldum"¹⁶.

İslam dünyasında gerek Reşidüddin'den önce ve gerekse ondan sonra hiçkimsenin öyle büyük bir ilgi ve bitmez- tükenmez gayret ile Çin yazısı problemine yönelmediği tartışılmaz bir gerçektir. Reşidüddin, Çinceyi şu şekilde ifade etmektedir: "Çinliler'in harfleri olmadığı, her ismin ve her kelimenin belli bir resmin yardımı ile ifade edildiği uzun zamandan beri biliniyordu. Çince'nin kelime sayısı çok fazla olduğu için, yazıya tam manasıyla hakim olan müellif pek azdır. Onlarda yüksek ilmi mertebeye ulaşan kimse, dili çok iyi biliyordu. Bunu duyan her akıl sahibi insan, bundan dolayı ya hayret ediyor, bunun doğru olduğunu kabul etmiyor veya bu durumu onların kabiliyetsizliğine, akıl noksanlığına atfediyordu. Onların asla akıl noksanlığından şüphelenmemekle birlikte, ben de buna hayret ettim. Önceleri bu hususdaki hakikat ve maksat hakkında beni bilgilendirecek hiçkimseyi bulamadım. Uzun bir zamandan sonra, ilkdefa, onların bazı tabib ve âlimlerinden, manâ verirken hiçkimsenin yanılmaması için her bir kelimeye anlamına uygun ayrı bir resim icad edildiğini öğrendim. Böyle bir yazı şeklinin yanlış okunmaması bu icad ve tertibin bütün anlamlarının iyice biliniyor olması üzerinde durulmalıdır."¹⁷

Müellifimiz Çin yazısının sırrını, kullanışlı bir metodla araştırarak son kanaatine varmış olmalıdır. Netice, bunlarda da olumsuz olsaydı, Reşidüddin bu hususu zikreder ve buna bizim dikkatimizi çekerdi. Reşidüddin, "âlimlerin ve bilgilerin şahı, zamanın

¹⁵ Bu tercümelere sadece bir nüsha, sayın Prof. H. Franke (München)'in mülkiyetinde olup, sayın Prof. Hamidullah (Paris) tarafından, Farsça bir metin ile birlikte eksik Arapça versiyonu hazırlanmıştır. Müteveffa Prof. Paul Kahle, uzun süre, yayınlamayı da tasarladığı bu tercüme eserle uğraştı. Daha önce Çin Tarihi'nin içindekiler ile meşgul olan Prof. Franke (Bkz. H.Franke, "Some Remarks on Rashid al-Din's History of China", Oriens, IV (1951) 2, 113 vd.) , şimdiye kadar dikkate alınmayan yazmayı benimle birlikte yayınlamayı tasarlıyor.

¹⁶ Bkz. Varak 8a.

¹⁷ Bkz. Varak 11b ve 12a. Çin yazısının mahiyeti ile ilgili , " Çin Tarihi 'nin girişinde de kısaca bilgi verilmektedir. (Yazma, Topkapı Sarayı, Hazine 1654, Varak 253a ve b).

Anka kuşu" çok kıymetli Mevlâna Sâfi ed-Devle ve'd-Din 'i¹⁸ ve İran'da zamanın Siu-seh (Hsiu-hsieh ?) isimli meşhur tabibinden bahsetmektedir. Müellifimiz, bu sonuncusunu çin yazısını, dilini ve terminolojisini öğrenmesi için, tecrübeli bir mütercim ile birlikte, Sâfi üd-Devle ve'd-Din'e tahsis etti.¹⁹ Bir yıl sonra, Sâfi üd-Devle, yine sadece bilinen çin yazısının bir resim yazısı olduğu ve harfleri olmadığı gerçeğini içeren bilgilerini Vezir'e aktardı. Onun, Reşidüddin'in konuyla ilgili olarak akıllalmaz ve inanılmaz sorularına cevap vermeye gücü yetmedi. Daha sonra Vezir, problemlerin çözümünü bulduğunda bunların çözümünün sadece tek açıklaması olduğunu Sâfi ed-Devle ve'd-Din'e bildirdi.²⁰

Reşidüddin, çin yazısının mahiyeti açıkça ortaya konulduktan sonra, diğer yazı çeşitleri ile mukayese ederek, Çince'nin faydasının ne olduğu sorusuna cevap aradı. Sonuç, çincenin lehine oldu. Çünkü, "resim işaretlerinin yardımı ile, sadece Uzakdoğu ülkelerinde ve hemen yanbaşında bulunan büyük ve zengin dilli Karahitaylar'a²¹ meramını anlatmakla kalmaz, diğer dilleri de yazabilir (şüphesiz bu hatalı olmalıdır), çünkü çince de önce yazı, sonra kelime gelmektedir, yani yazı kelimedden önemlidir. Bu bakımdan diğer bütün diller ile mukayese edildiğinde çin yazısının büyük avantajı bulunuyor. Bundan dolayı Çinliler harf yazısını tercih etmemişlerdir. Harf yazısının öğrenilmesinin uzun ve zahmetli oluşu da onların bu tercihini haklı çıkarmıştır".

Müellifimiz, araştırmalarındaki kıymetli bilgileri, hem farsçayı hem çinceyi yazıp konuşabilen bir Çinli tabibin oğluna borçludur. Onun Vezire söylediğine göre, " Khitay ve Çin İmparatorluğu'nda birçok büyük şehir vardır ve onların herbirinde, mahalle mahalle birçok şive konuşulur. Fakat bütün insanlar yalnız bir yazı kullanır. Herkes karşılıklı ne konuşuyorsa, o şekilde kaleme alır ve mütercim olmadan anlaşır. Hintçe, Türkçe, Moğolca, Tibetçe, Farsça ve Arapça gibi bir harf dili, Çince karakter ile yazılırsa, seslerin bir miktarı (Z,T,D,D,G,H,H) Çinlilerin şivesinde olmadığı için anlaşmak kolay olmazdı. Öte yandan, yine Çinlilerin ağızlarından, diğer dillerde bulunmayan bazı sesler vardır. Bu onların fitratı gereğidir. Çinlilerin Farsçayı öyle kırık konuşmaları da bundan dolayıdır".²²

Yukarıda zikredilen, müellifimize bilgi veren adamın gösterdiği çok sayıdaki örnekler, bu farklı şivelerin kavram grublarının prensibini izah etmektedir.²³

Reşidüddin'in bilgiye susamışlığı, kendisine bilgi veren adam ile yaptığı ve aşağıda yine kendisinden naklen aktarılan konuşmayı ortaya çıkardı: " Ben, çocuklara, yazı dersinde ilk önce ne öğretildiğini soruyorum. O, cevap veriyor: çocuklar evvela sayı işaretleri ve sonra birinci olarak sevgi, merhametlilik ve adab-ı muâseret; ikincisi yazının faydaları ve şirinliği; üçüncüsü doğru davranışlar ile ilgili kısa birkaç kitap ile meşgul oluyorlar. Onlar, bu kısa kitapları defalarca okuduktan sonra, diğerlerinin okunmasına geçiyorlar. Ben başka birşeyi araştırıyorum ve onu önemle vurgulayarak sunu soruyorum: Sen hem fars ve hem de Çin yazısını biliyorsun, derinliğine düşünen

¹⁸ Reşidüddin'in çok saygı duyduğu Mevlana Safi Ed-Devle ve'd- Din hakkında, biz sadece, geniş kapsamlı ilahiyat- felsefe eseri Asvila wa agwiba"nın orataya çıkmasına sebep olan münakaşalara katıldığını biliyoruz. Bununla birlikte, Reşidüddin'in "Mukaddime"nin başka bir yerinde (Varak 35a işaret ettiği gibi, o engin bilgili bir adam, bir " alimler kralı "idi. "Asvila wa agwiba "için bkz. Z.V.Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş , İstanbul 1964, s.269; Aynı yazar, "Reşid-üd-Din Tabib" (IE, 98, 1963, 711).

¹⁹ Bkz. Varak 12b. Krş. B.Minowi, a.g.e., 19, Not 2.

²⁰ Bkz. varak 13a.

²¹ Krş. Not 6.

²² Bkz. Varak 16a ve b.

²³ Bkz. Varak 17b.

ve âlim bir adamsın. Şüphesiz sen bizzat bu konu hakkında bizzat düşünmüş ve bunları üstadlarına sormuşsundur. Hangi maksad ve hangi fayda için ve hangi hikmet gereğince Çinliler, yazı sistemlerini harf üzerine kurmamışlar da, her kelime için özel bir resim işareti icat etmişlerdir? Bunun cevabını şöyle verdi: Bundan maksad bence malum değildir. Bunu ben de size soruyorum, fakat bunu siz de bilmiyorsunuz. O, böyle bir cevap verdiğinde, bu yazı şeklinin maksad ve gayesini sadece benim bildiğimi ve Khtay'da hiçkimsenin bilmediğini anladım.²⁴ Şüphesiz, Reşidüddin'in bu gayesinde başarılı bir araştırmacının gururu vardır. Büyük çabalar ve gayretler ile biraraya getirilip benimsenen çin yazısının zorluğu, okunması zor olan metinlere sık sık büyük hatalar girmesine neden olmasındır. Bundan kaçınmak için, Reşidüddin tarafından aşağıda zikredilen önlemleri aldılar: " Onlar, kitabı bilhassa daha güzel, daha okunaklı ve daha düzgün yazıyla bir ressam intizamiyla ağaç sayfalar üzerine yazıyorlar ve sonra bunu kağıt üzerine basıyorlar. Bir yazıcı, bu iş için bir yıla ihtiyaç duyarken, onlar bunu harf kalıbının yardımı ile bir günde tamamlıyorlar.²⁵ Harf kalıbından, iyi baskı yapılabilmesi ve resmin açık olarak görünmesi için çok nefis çin kağıdı imal edildi. Kalıplar için uygun baskı boyası üretildi.²⁶ Kağıdın sadece bir tarafının basılmasına ve diğer yüzünün boş bırakılmasına rağmen, kağıdın inceliğinden dolayı kitabın hacmi yarından fazla, hatta üçte bir oranında azalıyordu. Kağıt, dut ağacının iç kabuğundan ve kamış çubuğunun özünden yapılır. Kamış çubuğunun mevcut olduğu bölgenin sakinleri, bunların lüzumsuz dallarını kesiyorlar ve aletler ile onu işliyorlar. Bu özler ağaç içinde hemen çürüyor. Daha sonra bundan çok hafif ve ucuz kağıt üretiliyor. Anlatılanlardan yazının icadında Çince kelimelerin, bilgelik, yetenek ve düşüncenin kağıdın icadında da imparatorluk yönetimine bağlı olarak rahat yazı yazmadaki rolü olduğu anlaşılıyor: Bu benim hatırıma birdenbire geldi ve ben bu problemi Allah'ın yardımıyla açıklayabildim ve çözebildim."²⁷

Reşidüddin, altının yerine kullanılan kağıt parayı da, onların parlak bir icadı olarak gösteriyor. Reşidüddin'e göre: "Bunun faydaları tarif olunamaz. Çin İmparatorluğu'nda tedavülde olan Ch'ao, her taşı altına çevirebilen bir güçtür. Fakat Ch'ao'nun bizde tedavülde bulunması mümkün değildir."²⁸ Son bilgi, Reşidüddin'in de şahit olduğu, İlhan Gazan'ın kağıt parayı İran'a sokma teşebbüsündeki başarısızlığı ima etmektedir.²⁹

Çinliler'in musikî sahasında da mahir olduklarını bildiren Reşidüddin, şu bilgileri nakletmektedir: " Eğer bir müzisyen daha önce öğrenmediği ve öğrenmek için birkaç

²⁴ Bkz. Varak 17b ve a.

²⁵ Çin matbaacılığı hakkındaki bölüm, kelimesi kelimesine M.Banakati (ölm. 1329/30) tarafından " Çin Tarihi" nin girişine aktarılmıştır. (Krş. a.g.e., Varak 253a.) ve onun "Ta'rich-i Banakati"na 1317'de ilave etmiştir. Bunun bir tercümesi E.G. Browne, A literary History of Persia, III, 2. baskı, Cambiridge 1928, 102-103 'de bulunuyor; Ayrıca Krş. Th. F. Carter L. Goodrich, The invention of Printing in China and its Spread Westward, 2. baskı, New York 1955, 172-173 ve 178- A.18.

²⁶ Krş. H.Franke, "Kulturgeschichtliches über die chinesische Tusche", Abh. Bayer. Ak., Phil. hist. Kl.,N.F., H. 54, München 1962.

²⁷ Bkz. varak 18b ve 19a.

²⁸ Bkz. Varak 19b.

²⁹ Ch'ao, " Çin Tarihi" nin mukaddimesinde zikredilmiyor. Bu konuda " Ta'rich-i Banakati" 'de de bilgi bulunuyor. Zikredildiği gibi bu yalnızca Reşidüddin'den bir nakildir, fakat hiçbir zaman Carter- Goodrich, a.g.e., 173 gibi bir " still fuller world history" ileri sürmüyor. Krş. için , benim ingilizce olarak Journal of Asian History, Wiesbaden'da küç.ük değişikliklerle yayınlanan " Das Iranische Papiergeld", (Ar. Or., X, 1938, 308-340) isimli makaleme bakınız.

güne ihtiyaç duyduğu bir şarkıyı veya ağır bir gazeli okumak isterse, çabucak bir metod bulunur. Bu şu şekilde gerçekleşiyor: Her ses için belli bir işaret bulunur. Bu gazeli veya şarkıyı bilen üstad, onu terennüm eder ve her sese ait işaretleri, öğrenci öğrensin diye çaba harcar. Eğer öğrenci bu işaretleri dikkatle seyrederse, hangi sesin söz konusu olduğunu bilir ve onu çalar. Üçüncü defadan sonra öğrenci şarkıyı veya gazeli tamamen öğrenir ve artık saz üzerinde mükemmel şekilde doğru ve hatasız olarak çalar. Ve bu metodu bilen bir kimse, İmparator ve büyük emirlerin önünde yukarıdaki tarzda çalar ve onların hepsi buna hayran kalır. İmparatorluğun bestekârları ve bütün müzisyenleri de hayretler içinde kalır. "

Rivayet edilenlerden Reşidüddin'in Çin müziğinin ve onun beş sesli müziğinin en eski özgün yapısıyla ilgisi olup olmadığı açıkça anlaşılmıyor.³⁰ Bununla birlikte, bu sözler, Reşidüddin'in Çince nota yazısını tatbiki ve prensibi hakkında biraz bilgisi olduğunu gösteriyor. Çin müziğinin İlhanlı sarayında da bulunduğu ve umumî hayranlık ile karşılandığı gerçeğinin burada ilk defa olarak bildirilmesi ayrıca dikkati çeker.³¹

Reşidüddin, Çinlilerin kültürel sahalardaki başarıları ve bunlardan kendisinin gerçekleştirebildiği hususlar hakkındaki bilgileri, aşağıdaki sözleri ile bitiriyor: "Çinliler ilim ve kültürün bütün sahalarında böyle kurallara, hakikatlere, inceliklere, akıllı sözlere ve icatlara sahiptirler. Bununla birlikte ben bunların çok azını öğrendim. Tercüme ettiğim kitaplardan birçok hikmetli sözler öğrendim, fakat şimdiye kadar onları açıklamak için fırsat bulamadım. Bu yüzden şimdilik sadece bunun çok azını akıllı sahipleri ve âlimler bir hisse alsınlar diye kaleme aldım."

Büyük Vezir'in himayesinde Çince'den yapılan tercümelerden sadece çok azının günümüze ulaşması, Reşidüddin'in Tanksuqname ve diğer kitapların tercümesiyle meşgul olduğu sıralarda zamanın aydınları arasında ne kadar inançsız ve cahillere rastlamış olduğu yakınmaları gözönünde bulundurulursa, aslında fazla şaşkıncı değildir. "Herşeye rağmen benim bu ağır görevleri üzerime almamın sebebi, Çince kelimelerin ilimlerin ve icatların özündeki bilgilerin iyice öğrenilmesidir. Böylelikle yukarıda sözü edilen aydınları ikna etmek ve onların inançsızlıklarını inanca, kuşklarını iyi niyete ve öfkelerini de sevince dönüştürerek araştırmaya yöneltmek içindir."

Reşidüddin, tercüme ettiği eserlerin getireceği yeni anlayışların güçlüğüne de biliyor, bunun için o, bu eserlerin herbirine birer giriş, ya da iyi bir açıklama yazmayı lüzümlü görüyordu. Fakat hükümdara hizmet etmekten buna fırsat bulamadı. "ben arasına bununla uğraşacağıma ve istediğim gibi bir tefsir yazabileceğime inanmıyorum. Fakat daha önceceleri de bu gibi durumlarda birçok şeyi tamamlamaktan ümidim kesilmişken yüce Allah'ın yardımı ile bunların çoğunu başarmıştım. Eğer yüce Allah bana yardım eder ve ömrümü uzun ederse, bu eserlerin bazısının yorumunu yapacağım. Şayet bu bana nasip olmazsa, daha sonraki yüzyılların tabiblerine ve âlimlerine bu eserleri tamamlamak nasip olur."³²

Biz bugün, Reşidüddin'in arzularının, ne onun zamanında ne de ondan sonra yerine getirilemediğini, pek ümit verici başlayan Uzakdoğu ile İran ilmi münasebetlerini devam ettirmenin kismet olmadığını biliyoruz.

Çev.: Mehmet Ersan

³⁰ Krş. J.H. Lewis, *Foundation of Chinese Musical Art*, 2. baskı, New York 1963, , 89 vd.; J.A. van Aalst, *Chinese Music*, New York 1966, 14 vd.

³¹ İlhanlılarda müziğin gelişmesi husunda, krş. E. Neubauer, "Musik zur Mongolenzeit in Irani", *Der Islam*, 45, 3, Berlin 1969, 245 vd.

³² Bkz. Varak 11a.

1. levha. Tanksuqnamede nabzi anlatan resim

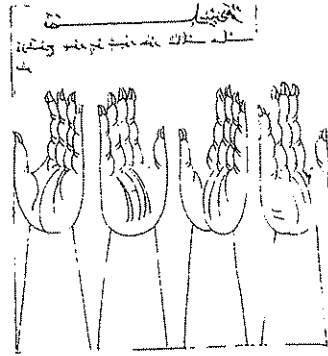
2. levha. Tanksuqnamede nabzi anlatan resim

Moğollar Zamanında İran ile Çin Arasındaki İlimi Münasebetler

التواضع في حاشية المستطاب في سنة
 في هذا الموضع المذكور في حاشية المستطاب في سنة
 في حاشية المستطاب في سنة المذكور في حاشية المستطاب في سنة
 في حاشية المستطاب في سنة المذكور في حاشية المستطاب في سنة
 في حاشية المستطاب في سنة المذكور في حاشية المستطاب في سنة
 في حاشية المستطاب في سنة المذكور في حاشية المستطاب في سنة
 في حاشية المستطاب في سنة المذكور في حاشية المستطاب في سنة
 في حاشية المستطاب في سنة المذكور في حاشية المستطاب في سنة

4. Levha. Farkandamebe
 anastardamar resmi

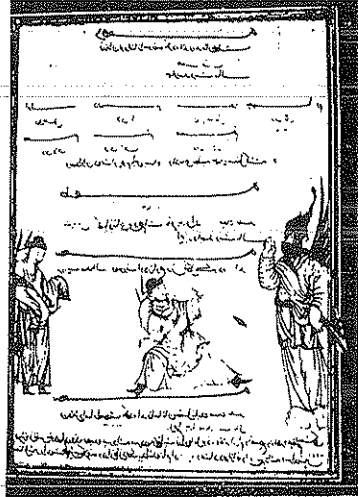
3. Levha. Farkandamebe
 naber alifatan resmi

2. Levha. "Çin Terkibi"nde
 İmparator İhşasi ve Kıkırcısı
 "Ü-W"

1. Levha. "Çin Terkibi"nde
 İm Meng-chi ve sair et-Din Dost

8. Jevpa. Qin Farhinden
Imp. Chuan-pai Kao-vasse

7. Jevpa. Imp. Huang-ti' nin
Ca'ih-yu' Jennessi

(eig-joe)
L'ang puaqauri imbrsrom
3. Jevpa. "Qin Farhinden"

10. levha. "Çin Tarihi" 'nden
T'ang hanedanı imparatoru
(618-906)